

JEMNITZ JÁNOS

Lenin és a történettudomány

Közhely, hogy a történeti munkák magukon viselik koruk jegyeit. Köz-hely az is, hogy ez a megállapítás méginkább áll a kortörténeti munkákra. Már Marx és Engels munkáinak jó része is ilyen volt; ugyanakkor köztudott, hogy a „Brumaire”, az „Osztályharcok”, a „Polgárháború”, vagy a „Forradalom és Ellenforradalom Németországban” azóta is alapvető történeti feldolgozásoknak tekinthetők. Ezek mellett azonban, mint ismeretes, Marx és Engels nem-egyszer nyúlt régebbi történeti korokhoz is. Leninnél az ilyen visszanyúlások ritkébbak, inkább összevetésekkel találkozunk, mint külön könyvekkel, tanulmányokkal. S ez érthető is, mert noha Lenin is hosszabb időt töltött emigráció-ban, amikor a forradalmárok számára rendszerint alkalom nyílik a tudományos munkásságra, ő már akkor egy élő forradalmi mozgalom élén állt, s a közvetlen jelent, s így a holnap lehetőségeit kutató elemzések megalkotásán, a mozgalom gyakorlati irányításán túl, egyszerűen nem maradt ideje hasonló típusú munkák elkészítésére („A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” c. művön kívül — aminek anyagát száműzetésben gyűjtötte össze).

Az első és nyilván jelentős különbségből következik, hogy bizonyos fokig nehezebb is összefogni mindazt, amit Lenin a történettudomány terén nyújtott. S itt egyaránt gondolok módszertani és tematikai kérdésekre.

Ezúttal csak egyszerű felsorolást adnék arról a tematikáról, ami módszer-tanilag mindenképpen a „történetíró” témakörébe tartozik; ezek ma már mind közhasználatúak, s mind Leninre vezethetők vissza: az imperializmus fogalomkő-re, a munkásság és parasztság szövetsége, az új típusú polgári demokratikus forradalom, a munkásság szerepe ebben az új típusú forradalomban, a parasztság rétegződése, a nemzeti és a gyarmati kérdés, a munkástanácsok, a szovjetek, a szakszervezetek szerepe a proletárdiktatúra rendszerében, a szocializmus egy országban való győzelmének lehetősége. S már ennél a felsorolásnál is — amely szerfölött hiányos — kitűnik, hogy milyen szorosan ölelkeznek a kortörténeti és a történeti múltat vizsgáló és megválaszoló elemek.

De ugyanezt a témát megközelíthetnénk más oldalról is, ami szintén meg-annyi újabb kérdést vet fel. Mikor és hogyan nyúl Lenin a történeti múlthoz, milyen példákat használ, ezeket milyen mélységig veti fel, milyen forrásokra támaszkodik, ítéleteiben milyen új megállapítások észlelhetők? A példák Lenin-nél érthetően mindig az új helyzet jobb megértését szolgálták. (S ezzel összefü-gésben már itt jelezhetünk egy általános problémát. Mivel Leninnél sok esetben a történeti vonatkozások csak bevezető vagy összehasonlító jelleggel íródtak, s nem komplex összegezéseket tartalmaznak, még inkább alkalmat adhatnak arra, hogy pusztán egyetlen hely, megfigyelés idézésével, az arányok eltorzítá-sával téves értékitéletet alkothassunk. E probléma kifejtését ugyancsak mellő-zöm kell, minthogy egymaga külön stúdium lenne.)

Az áttekintés nehézségét fokozza, hogy miként Marx és Engels esetében is, az írók javarészt polemikus jellegűek. Természetesen a polémiák sorában is kétségtelenül nagyok a különbségek. Az „Állam és forradalom”, a „Baloldaliság” ugyanúgy polémia, mint a „Népbarátok” és az „Imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka” — de míg ezek zárt egységet alkotnak, sokszempontúan világítva meg a vizsgált problémákat, addig a folyóiratok, sőt a napilapok keretei erre nem nyújtottak lehetőséget. A lenini publicisztika ilyen irányú felmérése, s a publicisztika történetírói jelentősége szintén külön historiográfiai kutatás tárgya lehetne. Mégis, már itt, a felvetésnél jelzem, hogy a publicisztikának megvannak a maga belső törvényszerűségei: miközben bizonyos kérdésekben erőteljesebben tud jellemző vonásokat megrajzolni, nem törekedhet teljes ábrázolásra; rendelkezik a gyorsaság előnyével, de forrásai nem lehetnek annyira gazdagok, a hibapontok és tévedések lehetősége is nagyobb. (Zárójelben jelzem, Lenin a *Zeitgeschichte* írásokat szintén megkülönböztette azoktól, amelyek — mint a „Baloldaliságban” írja — egy „befejezett korszakkal” foglalkoznak.)

Módszertanilag az egyik legfontosabb történeti problémának az objektív folyamatok és a szubjektív tényezők, a forradalmi helyzet tudományos kritériumainak megállapításáról szóló, a forradalmi erőknél, vagy később a marxista szocialista pártnak az adott lehetőségek felhasználását elemző írásokat látom. S itt talán nem érdektelen mintegy a kontraszthatás kedvéért egy pillanatra elválasztani Lenint a forradalmárt Lenintől a történetírótól, a teoretikustól. Mindezt csak az eredmény kedvéért teszem, hiszen ez a kettévágás nemcsak önkényes, hanem lehetetlen is; az egység nemcsak gyakorlatban volt meg nála, hanem elméletben is. Mégis gondolnunk kell arra, hogy Lenin, a történeti személyiség milyen felmérhetetlen szerepet játszott abban, hogy ezek a szubjektív feltételek Oroszországban létrejöttek. S ebbe a kategóriába ugyanúgy be kell vonnunk a bolsevik párt megteremtését, mint a bolsevik párt politikájának kialakítását, az áprilisi tézisek kidolgozását, hosszú viták után elfogadtatását, majd a szeptemberi-novemberi napokban a fegyveres felkelés tételének elfogadtatását. A történetíró e vonatkozásban joggal tehetné fel a nem éppen történeti kérdést: mi lett volna, ha ő nincs? S miután egyfelől ezt az egyik pólust, az embernek, a forradalmárnak történelmi jelentőségét, még pontosabban forradalmi merészségének jelentőségét világosan látjuk, még feltűnőbb, hogy milyen jelentőséget tulajdonított az objektív feltételek vizsgálatának. Ennek eredményei elég közismertek ahhoz, hogy e körben általánosságban ne ismételjük el őket, de valamit mégis konstatálnunk kell. Lenin e kérdésben, mai szóval élve, jellegzetes „kétfrontos” küzdelmet vívott, az objektív körülményekbe való beletörődők s a voluntarista „forradalomcsinálók” ellen. Vitapartnerei ebben egyfelől a reformisták, másfelől az anarchisták, narodnyikok voltak.

S ezzel elérkeztünk egy joggal felvethető következő kérdéshez: milyen történetírók gyakoroltak hatást Leninre? E kérdésre megnyugtató feleletet megint csak nem tudok adni, de e vonatkozásban is felhívnam a figyelmet egy nyilvánvaló eltérésre. Marx és Engels utat tört a történeti materialista történetírásban, Lenin viszont már támaszkodhatott az ő eredményeikre. S mindenki, aki írásait kezébe veszi, mindjárt tapasztalja, hogy Lenin milyen alaposan tanulmányozta Marx és Engels műveit, mily gyakran hivatkozott megállapításaikra, s ugyanakkor mennyire nem doktriner módon értelmezte ezeket a megállapításokat.

Mikor sajnálattal ki kell térnem az előbb felvetett izgalmas kérdés elől, mégis néhány reflexiót szeretnék fűzni „a történeti irodalom” hatásához. Orosz vonatkozásban jelentős a forradalmi demokrata nemzedék hatása. Az egyetemes történe-

lem és orosz történet akadémikus művelői hatásának felmérése helyett utalok azokra, akik a munkásmozgalommal kapcsolatba kerültek, s vagy erről, illetőleg a forradalmi mozgalmakról írtak, vagy azokban részt vettek. Kétségtelennek látszik, hogy Lenin Engels halála után e téren legtöbbször Kautskyt tartotta, akivel kapcsolata nagyon speciális volt, megvilágítása külön tanulmányt igényelne. De ismerte és olvasta Bernstein, Mehring, Luxemburg írásait. Franciaországban szemmel tartotta Guesde, Lafargue, Paul Louis írásait (sajnos nincs közvetlen tudomásom, hogy mennyire tanulmányozta a Jauèrs-féle Histoire Socialiste-et, csak arra van nyomunk, hogy Lunacsarszkijnál érdeklődött a kötetekről), kritikai megjegyzésekkel látta el Hyndmannak a korai angol szocialista mozgalomról szóló memoárját. (Csak zárójelben érintenék itt egy általam ugyancsak ki nem fejtett kérdéskört. Az akadémikusi történetírástól úgy hiszem meg kellene különböztetnünk a „katedra szocialisták” vagy az orosz munkásmozgalom történetében ismertebb terminológiával élve „legális marxisták” csoportját. Az utóbbiak körében Sztruve munkáit tanulmányozta, a német „katedra szocialisták” közül Werner Sombartot bírálta többször.)

Külön kellene szólnunk a kortárs orosz forradalmár történetírói nemzedékről, s arról, hogy személyileg és munkáikban milyen kölesönhatás állt fenn Plehanov, Pokrovszkij, Rjazanov, Sztjcklov, Olminszkij, Nyevszkij, Pavlovics, Trockij és Lenin között. Mindez kiegészítendő lenne egy második körrel: az orosz emigránsokra gondolok, akik már évtizede egy-egy külföldi ország munkásmozgalmába beplántálódtak, ott kitűnően kiismerték magukat, az ottani történeti, méginkább munkásmozgalmi viszonyokról Lenint és környezetét rendszeresen tájékoztathatták. Ilyen „nagyköveti” poszton álltak T. Rothstein Angliában, Ch. Rappoport, majd később Lozovszkij, Manuilszkij Franciaországban, Radek Németországban, Karpinszkij, Lunacsarszkij Svájcban, később Sljapnyikov és Kollontáj Skandináviában. Saját írásaikon s észrevételeik továbbításán túlmenően Lenin nemegyszer adatbeli segítséget is kért tőlük, mikor egy-egy kérdés feldolgozásához hozzányúlt. Ide sorolhatnánk bizonyos fokig Max Beert is, akivel találkozott, eszmecserét folytatott.

További kérdésként vetődik fel, hogy milyen forrásokra támaszkodott Lenin egy téma megírásánál. Itt pusztán a munkásmozgalom vonatkozásában szeretnék néhány megjegyzést tenni. Ahogyan Marx és Engels az angol gyárfelügyelői jelentéseket, ugyanúgy használta Lenin az orosz hivatalos gazdasági és sztrájkstatisztikákat. A külföldi munkásmozgalom esetében a polgári nagy lapok tudósításai mellett mindig nagy figyelmet szentelt az illető ország szocialista periodikáinak, napilapjainak, a pártkongresszusoknak, a kongresszusokon lezajlott vitáknak, s a publikált levelezéseknek, amelyekről Lenin külön ismertető cikkeket írt.

Végül még egy kérdést érintenék, amire egy alapos áttekintés előkészítőjének feltétlenül figyelmet kellene fordítania. Miként hatottak Lenin megállapításai kortársaira? Itt, ebben a vonatkozásban nem egyszerűen politikai tevékenységének hatására, mégcsak nem is elméleti munkásságának elterjedésére, visszhangjára gondolok, hanem kifejezetten azokra a munkákra, amelyek a múlt és közelmúlt megismerésében rögzítették Lenin véleményét. S a történetírók között külön kellene választanunk az említett bolsevik történészek körét, majd azokét, akik a bolsevikokkal együtt haladtak (itt Lunacsarszkij és Vorovszkij nevét említhetném; 1907—1917 között több írást jelentettek meg a korai munkásmozgalomról, amelyek Marx és Engels mellett már Lenin hatását is mutatták), hogy azután eljussunk a teljesen indokolt, de még kevésbé megválaszolt kérdéshöz: miként hatottak nemcsak példányszámban, hanem mélységben is

Lenin történeti munkái halála után. Ez a halála utáni történet minden bizonynyal szintén több tanulságos kérdést vet fel a Szovjetunió határain belül és kívül.

S most az általános kérdésfelvetések síkjáról letérve megkísérlem, hogy egy részletterületen mutassam be Lenint, a történetírót: ez a munkásmozgalom története.

Ebből a hatalmas kérdéskomplexumból először az I. Internacionálé történetét emelném ki, mint olyat, amelyhez Lenint még közvetlen impressziók nem fűzhatték, ahol nem kortörténetet írt. Mindenekelőtt itt is felvetődik a kérdés, hogy milyen forrásokra támaszkodott megfigyeléseinek megtételekor. Első helyen Marx és Engels munkái, éppen hogy kiadott levelezésük áll, emellett olvasta Plehanov, V. Zaszulics, Mehring, Jaecckh, L. Bertrand, J. Guillaume, S. és B. Webb, Sz. N. Prokopovics, Kautsky és Bernstein idevágó munkáit, és átnézte az egykorú lapok közül a Vorbote-t.

Az I. Internacionáléval kapcsolatban más marxista történetírókhoz hasonlóan Lenin is aláhúzta Marx személyes történeti jelentőségét, méltatta az első elfogadott marxi dokumentumokat és általában azt a folyamatot, ahogyan a marxista gondolatok az Internacionáléban elterjedtek.

Miként azonban már a bevezetőben jeleztük, Lenin sokszor polemikus éllel nyúlt az I. Internacionálé hagyományainak felelevenítéséhez. Így 1894-ben Mihajlovszkijjal vitatkozott a „Kik azok a népbarátok” c. művében, többek között az Internacionálé értékeléséről is. (Itt megint csak zárójelben jelezném, hogy Mihajlovszkij napjainkban meglehetősen divatosá lett a nyugati történeti irodalomban és részint az „új baloldal” anarchistái próbálják őt Leninnel szemben felvonultatni.) Ekkoriban Mihajlovszkij azt taglalta, hogy az Internacionálé nem tudott úrrá lenni a nacionalista szenvedélyeken, míg Lenin ennek ellenkezőjét bizonyította, hangsúlyozva, hogy a nemzeti gyűlölködés elleni harcban nincs jobb fegyver a proletárinternacionalizmusnál.

1907-ben Lenin még egyszer visszatért ezekre a kérdésekre, mikor a II. Internacionáléban is felmerültek viták a nemzeti és a nemzetközi összhangjáról. Igazat adott Bebelnek, hogy az Internacionálét felülről hozták létre, mikor az egyes országokban még nem eresztett szilárd gyökereket, de hozzáfűzte, hogy ez a felülről kiinduló első lökés mégis történetileg hasznos volt.

1899—1900-ban az ökonomistákkal szemben az I. Internacionálé példájára utalt, s a gazdasági és politikai küzdelem összhangba hozásának fontosságát taglalta, hosszabban bizonyítva a szakszervezeti munka jelentőségét. Másfél évtizeddel később, ugyancsak polemikus formában tért vissza a nemzeti önrendelkezés vitái körül kirobbant viták során Marx és Engels, illetőleg az I. Internacionálé példájára. Ekkor az I. Internacionálénak a lengyel és az ír kérdésben tanúsított magatartását idézte fel, hogy bizonyítsa: az internacionalizmus nem jelenti azt, hogy a munkásmozgalom közömbös lehet a nemzeti önrendelkezés ügyében.

1910-ben, a nemzetközi munkásmozgalomban kibontakozó viták nyomán Lenin fontos módszertani észrevételeket tett arról, hogy a nemzetközi mozgalomban problémákat okozhat az egyes országok helyzetének különbözősége. Ez szoros összefüggésben állt a másik lenini megfigyeléssel, az egyenlőtlen fejlődés törvényével.

Úgy hisszük, nem kell hosszabban időznünk az ismertebb helyeknél, hogy miként értékelte Lenin Bebel és Liebknecht, illetőleg az anarchisták és Bakunyin tevékenységét. Az I. Internacionálé időszakában még csak két megfigyelését emelném ki. Engels nyomán ő is aláhúzta egy másik komponens, a

munkásosztály belső rétegeztségének jelentőségét. Ezt angol vonatkozásban tetten szóvá, s az angol munkásság kivételes, a világpiacon élvezett monopolhelyzetével magyarázta, hogy a szakszervezeti vezetők szembefordultak Marx-szal.

A másik észrevétel a nemzetközi munkásmozgalom korszakolását érinti. Lenin volt az, aki e téren megalkotta azt a periodizálási rendszert, amit azóta is követ a marxista történeti irodalom. A cezúrát 1871-nél és 1900-nál húzta meg, hogy miért, gondolom, ennek kifejtésétől szintén eltekinthetnek. Az általános egyetemes történeti fejlődés e korszakolása mellett találjuk Leninnek egy másik ismert, 1913-ban kelt írását „Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulójáról”, ahol az I. Internacionáléről úgy emlékezett meg, mint amikor sikerült kitorlnia a szocialista mozgalomnak a szűk szektajlegű mozgalomból, s önálló politikai párttá lennie. Ugyanitt kiemeli a munkásmozgalom vonatkozásában az 1871-es periódust, amikor a marxista irányzat fölébe kerekedett az antimarxista szektáknak. (Zárójelben megjegyezzük, Lenin ehelyütt nyilván az Internacionálé egészét, s az Internacionálé összetevékenységében lemérhető eredményeket tartotta szem előtt, mert hiszen a legfontosabb országokban az antimarxista, vagy legalábbis nem marxista irányzatok még nagyon is élők maradtak. Lenin viszont az elvi-elméleti fejlődést vizsgálta, s e téren az 1871-es londoni konferencia és az 1872-es hágai kongresszus egyértelmű és megnyugtató marxista határozatokat hozott.)

Talán mindjárt ezzel a cikkel is folytathatjuk áttekintésünket, hiszen tudvalevő, hogy Lenin ebben a nemzetközi munkásmozgalom későbbi korszakát is periodizálta. Itt a következő cezúrát 1905-ben húzta meg. Ezt talán azért is érdemes figyelembe venni, mert egy nem is oly távoli időben nagyon elterjedt az a periodizáció, amely korábban, 1895-ben húzott meg ilyen határvonalat. Míg Lenin kiemelte, hogy a marxizmus 1871—1905 között szélességében terjedt, új pártok jöttek létre, új módszereket (parlament, szakszervezetek) alkalmaztak a burzsoázia elleni harcban — jelezve, hogy ugyanekkor terjedt az opportunizmus is, de jellemzőnek mégis a pozitív vonásokat tekintette —, a másik periodizáció gerincében az állott, hogy Engels halála után a II. Internacionálé életében már a negatív elemek eluralkodása a jellemző.

Ugyanennél a periodizációnál maradva, Lenin az 1905-ös dátum után kettes folyamatra hívta fel a figyelmet. Megállapította, hogy a Kelet forradalmasodott, míg a Nyugaton véget értek a polgári, polgári demokratikus forradalmak, de még nem kezdődtek meg a szocialista forradalmak. Az objektív adottságok eltérésének mindenképpen vissza kellett hatnia a munkásmozgalom gyakorlatára is. Mielőtt azonban ezekre a kérdésekre rátérnék, időben vissza kell nyúlnunk egy történeti eseménysorhoz, aminek Lenin mindig nagy figyelmet szentelt, s amely az előbb ismertetett periodizációs rendszerben is rendező pontként szerepelt: a Párizsi Kommünhöz.

Mindenekelőtt felvetődik a kérdés, mikor és miért írt Lenin a Kommün koráról. Természetesen nem egyszer, de a leghosszabban alighanem 1917 nyarán, az Állam és forradalom megírásakor foglalkozott a Kommün tanulásaival. Mindjárt hozzátehetjük, nem történetírói igénnyel, hogy rögzítse az események egymásra következését, ezek belső összefüggéseit, hanem azért, hogy néhány tanulságot, következtetést leszűrjön a jelen harcai számára, jobban megvilágíthassa az Ideiglenes Kormány arculatát.

S mielőtt még belemennénk az új lenini megfigyelések némelyikének kiemelésébe, megint egy szót kell szólnunk az írás forrásbázisáról. *Molnár Erik* „A marxizmus szövetségi politikája” c. művében megjegyzi, hogy Marx híres

„Polgárháború Franciaországban” c. írásában a francia lapokra és a személyes levelezésre támaszkodhatott s idézzük: „de természetes, hogy az adott körülmények között a május 30-án befejezett munka nem alapulhatott a Kommün történetének részletes és pontos ismeretén.” Molnár Erik hozzáfűzte, hogy a Polgárháború „lényege szerint sem történeti” mű, de a „sok gátló tényező” ellenére megragadta a Kommün szociális lényegét és folyamatát.

E kritikai megállapításokat azért idéztük, mert sajnos nem tudjuk, hogy Lenin milyen további forrásokat használt fel a Kommünről szóló párhuzamainál (elsődleges áttekintés után csak Lissagaray és Georges Weil munkájára találunk utalást). Itt meg kell jegyezni, hogy Marx munkája sokkal inkább történeti volt, s bár Molnár Erik azt emelte ki ehelyütt, hogy az Internacionálé szolidaritását kívánta elsősorban kifejezni, ezt csak úgy tehette meg, ha a történeti folyamatot is megvilágítja.

Leninnek ezt már sokkal kevésbé kellett megtennie, viszont sokkal inkább áll az „Állam és forradalom”-ra, hogy a Kommünnel kapcsolatos elméleti munkává lett.

S még egy pillanatig Molnár Erik idézett munkájánál maradva: a Kommün esetében egy emlékezetes új — és azt hiszem vitatható — megközelítéssel keltett érdeklődést, mikor azt húzta alá, hogy a Kommün nem volt proletárdiktatúra, mint ahogy a termelőeszközöket nem vette köztulajdonba. A kérdés megvitatására természetesen nem ez a megfelelő alkalom; itt csak azt kívánom — nem érvként, hanem tárgyyszerűen — megemlíteni, amit Molnár Erik is megtett, hogy Lenin az „Állam és forradalom”-ban a Kommünről mint proletárdiktatúráról beszélt.

Ezek után röviden kitérnék a lenini elemzésre, illetőleg talán csak felidéznek néhány ilyen megfigyelést, gondolatot, hiszen ezek éppen eléggé közkinccsé váltak. Az egyik a proletárdiktatúra formájának kérdése — az, amit már Marx is oly fontosnak tartott; azt, hogy a Kommün élő, működő testületté vált, véget vetett a végrhajtó és törvényhozó szervek elszakítottóságának, s a tömegeket bevonta a közvetlen politikai hatalomba.

S itt mindjárt megtehetünk egy további észrevételt. Lenin írása valójában két síkon elemzi az eseményeket, egyszer a régmúltban, egyszer pedig a jelenben. A múlt valójában a közvetlen jelen megértését szolgálta, de nekünk a történeti és a kortörténeti elemzés már egyformán történelemmé vált. Sőt tulajdonképpen még további tanulságot is nyújt módszertani vánatközásban. Lenin 1917-re kivetítve ír arról, hogy a Kommün, illetőleg annak Oroszországban megvalósított későbbi formái keretei sem nyújtanak önmagukban biztosítékot arra, hogy a parlamentarizmus hibáztatott következményeit, üres formalizmusát és antidemokratikus tartalmát elkerülhessék: „A rothadt nyárspolgárság olyan hőseinek, mint a Szkobelevék, a Cereteliek, Csernovok és Akszentyevék, sikerült a tanácsokat a leggyalázatosabb burzsoáparlamentarizmus mintájára elcsúfítani és üres szómalmonkává tenni. A tanácskozásokban a szocialista miniszter urak a hisztérius parasztokat frázisokkal és határozati javaslatokkal csapják be”, majd utal a felszíni személycserékre, miközben az „irodáknak és vezérkarokban” végzik az „állami munkát”. Ezek az észrevételek, úgy hiszem, módszer-tilag figyelembe vehetőek annak a sajnálatos korszaknak mérlegelésénél is, amikor a szocialista demokratizmus alaposan eltorzult. A lenini kritika a tanácsok, illetőleg a szocialista jellegű parlamentek munkájának mérlegelésénél így egy következő, harmadik történeti periódusban szintén alkalmazható.

Egy másik pont Lenin és a Kommün kapcsolatánál az lehetne, hogy Lenin

mennyire figyelemmel kísérte a Kommün történetének egészét, politikai, szociális és katonai vonatkozásait egyaránt — ami kiderül azokból a vázlatokból, amelyeket a Kommünről szóló megemlékezésekre készített. Ezek mellett még a korábbi években feltűnik az a személyes megemlékezés is, amit Pottieről rajzolt — itt a Kommün felvázolása inkább háttér, s így a kritikai elemzés is elmaradt. A történeti vázlatoknál azonban feltűnik az olvasónak még egy vonás: jelesen az, hogy Lenin milyen nagy figyelmet szentelt a nemzetközi összefüggéseknek, ezen belül a nemzetközi munkásmozgalom összefüggéseinek, s itt hivatkozunk arra, hogy Lenin vázlatában külön helyet biztosított a német munkásság szolidaritásakcióinak. Itt nem pusztán Bebel és Liebknecht szerepére utalt, hanem a branschweigi választmányra, sőt W. Becker letartóztatására is — ami bizonyítja, hogy az anyagkutatásban mennyire elmélyedt, ha ennek forrásbázisát nem is tudtuk felderíteni.

Visszatérnénk azonban a Párizsi Kommünnel legtöbbet és legelmélyültebben foglalkozó lenini munkára, az Állam és forradalomra. A parlamentarizmus felszámolása, a proletárdiktatúra típusának felrajzolása mellett a legfontosabb gondolatnak Lenin kétségtelenül azt tartotta, hogy az államapparátust a munkásságnak szét kell zúznia (itt mindig hangsúlyozta, hogy ő Marx megfigyelését húzza csak alá, hozzátevé, hogy ezt az igazságot a Marx utáni szociáldemokrata nemzedék szinte teljességgel eltemette). A pusztá megállapítással azonban Lenin nem elégedett meg, s éppen a Kommün példája nyújtott lehetőséget arra, hogy jobban ismertesse az olyannyira fontos kérdést: hogyan lehet ezt keresztülvinni.

Lenin ebben a vonatkozásban jelölte meg az államapparátus legfontosabb két részeként a hadsereget és rendőrséget egyfelől, a bürokráciát, vagyis állami adminisztrációt másfelől. Mindkét vonatkozásban a Kommün egyik legnagyobb érdemének a kettő felszámolását tekintette, továbbá azt, hogy megmutatták, „mivel pótolják a széttűzött államgépezetet”. Az első esetben a felfegyverzett néppel, a milíciával. (E kérdésben csak zárójeles gondolatot iktatnék közbe, hogy ez ügyben Lenin egyaránt támaszkodhatott a Kommün gyakorlati megoldásai mellett Engels teoretikai és történeti műveire, a különféle szocialista nemzetközi kongresszusok határozataira és vezetőinek ugyancsak teoretikus műveire — s itt elég, ha Jaurès Új Hadseregére utalunk. A zárójeles gondolat másik fele, hogy mi történt később a gyakorlatban e vonatkozásban, hogy a milíciát mennyiben és miért kellett mégis a hadseregnek kiegészítenie.)

Mint ismeretes, az államhatalom másik hatalmas pilléréként Lenin a bürokráciát jelölte meg. S itt most megint magát Lenint idézem: „Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó a Kommün következő rendelkezése, amelyet Marx kiemelt: a mindenfajta reprezentációs pénzek kiutalásának és a hivatalnokok mindenfajta pénzbeli kiváltságainak megszüntetése, az összes állami tisztviselő fizetésének lecsökkentése a »munkások munkabérének« színvonalára. Éppen ebben nyilvánul meg a legszembetűnőbben a fordulat — a burzsoádemokráciától a proletárdemokráciához”. Sőt, ha megengedik, még ezt a lenini idézetet folytathatnám, mert ezt az összefüggést Lenin is rendkívül fontosnak tartotta, mikor azt taglalta, hogy a Marx levonta tanulságok közül éppen erről feledkeznek meg — „Erről nem illik beszélni, mintha valami idejétmúlt »naivitásról« lenne szó, körülbelül úgy, mint a keresztények, mikor államvallássá lettek »megfeledkeztek« az őskereszténység naivitásáról”.

Emlékezetes, hogy Marx is milyen fontosnak vélte a kommunardok megvesztegethetetlenségét, puritanizmusát, s ez a puritánság tapasztalható volt az

októberi forradalom után is. Lenin Marx nyomán néhány további összefüggést húzott alá: így egyfelől a többség uralmát megtestesítő, még fennmaradó államhatalom „olesó” voltát — másfelől annak demokratizmusát. A demokratizmus tekintetében Lenin is kiemelte a visszahívás követelményét, de mindig hozzátette ezt a bizonyos követelést is a fizetések leszállításáról — mert ily módon szinte automatikusan biztosítva hitte a „népközelben” maradáást, a karrieristáktól való megszabadulást.

Úgy hiszem, ezeket a Marxnál és Leninnél megtalálható gondolatokat túlságosan kevésbé vizsgálta a történettudomány. Mai vonatkozásai nyilvánvalóan már egy rokontudományágunk, a szociológia „hatáskörébe” tartoznak, de az, hogy ezeknek az intézkedéseknek milyen volt a történeti játéka, hatása a Kommün idején, a Tanácsköztársaság napjaiban, az októberi forradalom másnapján megszülető Szovjetoroszországban, vagy más forradalmi mozgalmakból megszülető államhatalomnál, beleértve a mi 1945 utáni fejlődésünket — történeti probléma is. A kérdés vizsgálatának nyilván vannak buktatói, nehézségei, amelyekről itt, úgy gondolom, nem kell megemlékezniem —, egy azonban kétségtelen: Marx és Lenin ennek az összefüggésnek nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Az „Állam és forradalom” másik történeti, s mindmáig emlékezetes passzusai azok, ahol Lenin a centralizmus és a federalizmus összefüggéseit fejtegeti. Ezekben a lapokon is kiderül, hogy Lenin Marx, Bakunyin, Proudhon művei mellett nemcsak Bernstein idevágó írásait olvasta — akivel éppen vitatkozott —, hanem Kautsky, Plehanov tanulmányait is. S itt a források számbavételekor újra megállapíthatjuk, milyen fontos szerepet játszott a Neue Zeit a kor szocialistáinak tájékozódásában — hiszen nem egyszer ebből ismerhették meg az alkalomról alkalomra megjelenő új Engels-dokumentumokat is.

Mielőtt még a Párizsi Kommün korszakától eltávolodnánk, még egy utolsó észrevételt szeretnék tenni. S ez megint az objektív lehetőségek, illetőleg a szubjektív elhatározások, felismerések nagy kérdését érinti. Egy időben a Kommün harcosainak a szemére vetették, hogy több hiba elkövetése mellett őket terheli a felelősség, amiért nem foglalkoztak a parasztkérdéssel, ők a felelősek, amiért a Kommün magára maradt. Egyes írások még napjainkban is megemlítik, hogy „a proudhonisták és a blanquisták nem foglalkoztak” a parasztkérdéssel. Az állításokat nem óhajtanám itt sem hosszabban idézni, sem elemezni, pusztán annyit tartanék helyénvalónak megemlíteni, hogy Lenin viszont azt emelte ki, hogy a Kommün törekedett e kapcsolatot megteremtésére, de ezt a célját „egy csomó belső és külső ok miatt” nem tudta elérni. Az „Állam és forradalom”-ban Lenin ezeket az okokat nem részletezte, de az eltérés ehelyütt is figyelemreméltó. A lenini szemlélet többre, mélyebbre utal az idézett értékeléseknél. Lenin nem állt meg ott, hogy jórészt a „felnemismerésre”, vagyis a vezetők szubjektív képességére vezesse vissza a párizsiak elszigeteltségét.

S ezzel át is térnék a következő nagy korszak történetére, a II. Internacionáléra. Természetesen itt sem magának az Internacionálénak a történetére, hanem a lenini meglátásokra — ismét a teljességre való igény nélkül.

Először a periodizáció kérdését érintem. Az általános periodizációját már említettem: a polgári fejlődés, a nemzeti háborúk, a forradalmi mozgalmak általános európai periodizációját, sőt az imperializmus kialakulásának és megérésének időzítését, valamint a marxizmus elterjedésére vonatkozó megfigyeléseit is. Ehelyütt kiegészítenénk ezt az orosz forradalmi mozgalmak fejlődésére utaló periodizációval, a nemesi forradalmárok, a raznoicsincek, és a szociáldemokrata korszakra való utalással, miközben az időhatárok mellett Lenin a jellegzetes

motivumokat is megvilágította. Ugyancsak Lenin foglalkozott a XX. századi orosz forradalmi mozgalom fejlődésével, s ő volt az, aki itt is megjelölte az ár és apály szakaszait (1905—1907, 1907—1910, 1914—1917).

Egy másik lenini történetírói megfigyelés: a munkásmozgalom súlypontjának áthelyeződése. Ismeretes, hogy már Marx és Engels foglalkozott ezzel a jelenséggel, mikor a chartista korszak után azt tapasztalták, hogy egy ideig Franciaországban és Angliában párhuzamosan alakult ki a mozgalom központja, majd 1870 után ez a súlypont áthelyeződött Németországba. Lenin ezt szintén kiemelte, de az 1905-ös orosz forradalom után arról írt (nemegyszer Kautskyval és Zetkinnel összhangban), hogy a forradalmi mozgalom góca már Oroszországba tolódtott át. Hogy ez mit jelent, mik az ismérvei, arra itt nem térek ki, csak annyit jelzek, hogy éppen e téren a múltban nálunk is erős mechanikus leegyszerűsítések voltak tapasztalhatók. Ez végül már szinte oda vezetett, hogy csak az úgynevezett „súlyponti” ország munkásmozgalmát tanulmányozták, azt mintegy mintának tekintették — s a többit negligálták. Mindez azonban kétségtelenül nem a lenini megfigyelések hibája.

Anyira nem, hogy Lenin egy másik, s jobban elfelejtett elemzése ennek a hibás gyakorlatnak éppen ellentmondott. Nevezetesen az, ahol Lenin különböző régiókról beszélt, s az objektív gazdasági, politikai, szociális viszonyok alapján megkülönböztette egymástól a nyugati és kelet-európai országokat. A kritériumokat több helyütt érintette, időnként mást-mást emelve ki (így szólt a polgári demokratikus forradalom befejezetlenségéről, az agrárviszonyokról, a gazdasági fejlődés üteméről, az életszínvonalról, a munkásarisztokrácia kialakultságáról). Hozzátehetjük, hogy Európa vonatkozásában sem tagolta Lenin pusztán e két csoportba az országokat, bár legtöbbször a legnyilvánvalóbban megmutatkozó két nagy csoportot különböztetett meg. A Balkán-háborúk idején azonban külön megemlékezett a balkáni országokról, kiemelve itt a feudális, nemzeti és vallási problémákat, amelyek a múltból öröklődtek át és bénítják ezen országok fejlődését.

Német relációban nagyon világosan különbséget tett a nyugat-európai és német fejlődés között. Idézzük: „rendkívül tanulságos összehasonlítani, hogy Marx és Engels miként nyilatkoztak az angol—amerikai és német munkásmozgalom kérdéseiről.

Ha figyelembe vesszük, hogy egyrésztől Németország, másrésztől Anglia és Amerika a kapitalista fejlődésnek különböző fokait képviselik, hogy a burzsoáziának mint osztálynak uralma eltérő formában nyilvánul meg ezen országok egész politikai életében — ezen összehasonlításnak különösen nagy a jelentősége.”

E komparatiztikus vizsgálódási módszerrel Lenin gyakorta élt s a német és nyugat-európai fejlődést más helyütt is világosan megkülönböztette. Idézem: „orosz liberálisok körülbelül olyan rend után epekednek, amelyekben, mint Angliában vagy Franciaországban, a burzsoázia korlátlanul és (kevés kivétellel) szinte közvetlenül uralkodik, míg Poroszországban a feudálisokat, a junkereket, a monarchista militarizmust illeti az elsőség”. Lenin ezután még egy jellegzetes különbséget fűz ehhez hozzá: míg Angliában és Franciaországban a burzsoázia már a munkásság köréből von be a politikai életbe, sőt a kormányba munkás-képviselőket a stabilitás biztosítására — erről Németországban (s hozzátehetjük sokban a német mintára emlékeztető Monarchiában) szó sem volt. E közbülső átmeneti csoportnál ez a különbség csak a háborús vereség nyomán keletkező új helyzetben szűnt meg, amikor hirtelen szociáldemokraták is kormányképesek lehettek.

Lenin maga ezt a különbséget a munkásság szempontjából így értékelte: „Egészen kétségtelen, hogy az angol és francia rend sokkal demokratikusabb, mint a porosz, sokkal jobban kedvez a munkásosztály harcának és sokkal kevesebb középkori intézmény maradt fenn benne, amely elfedi a munkásosztály elől a legfőbb és igazi ellenségét. Egészen kétségtelen, hogy az orosz munkásoknak saját érdekükben támogatniuk kell minden olyan törekvést, amely hazánkat nem a porosz, hanem inkább az angol—francia rend típusa szerint akarja újjáépíteni.”

Hozzátehetjük, hogy Lenin — éppen minthogy kutatásait, köztudomás szerint, a nagyfokú konkrét anyag konkrét elemzése jellemezte — a nyugat-európai fejlődést sem vonta egy kalap alá, s nem tette ezt akkor sem, amikor az egyes nyugat-európai országok munkásmozgalmáról, az előttük álló lehetőségekről szólt. Az első világháborút megelőző évtizedben Angliában elsősorban a sztrájkharcokra, a szakszervezetek belső radikalizálódására figyelt fel, s remélte, hogy általuk a szocialista mozgalom új lendületet kaphat. (Megintcsak zárójelben ide kívánczok annak az ellenpontnak jelzése, hogy ugyanakkor nagy figyelemmel kísérte nyomon a Munkáspárt, a Független Munkáspárt, a Szociáldemokrata Föderáció majd a Brit Szocialista Párt minden lépését, kongresszusát, belső vitáját, ezeket nem ritkán összehasonlította egymással s az angol munkásmozgalom vezetőinek fellépéseit, megnyilvánulásait személy szerint is tanulmányozta.)

Míg Angliában a szakszervezetek szintjén várt előrelépést, Franciaországban a proletárblokk, vagyis a szocialista párt és a CGT alapján anarcho-szindikalista szellemi befolyás alatt álló munkástömegeinek összefogását remélte. Belgiumban viszont a Belga Munkáspárt keretei között várta a baloldal megerősödését — miközben itt is a belga nagy sztrájkakciókról írt, de tudta, látta, hogy Belgiumban a szakszervezetek nem jártak a Munkáspárttól külön úton. Hollandiában viszont, ahol egy ilyen elvi jellegű szakadás a munkásmozgalmában már bekövetkezett, az adottságok alapján már egyértelműen a baloldalt támogatta. A skála tehát meglehetősen sokszínű. S mindehhez még néhány megjegyzést fűzhetünk. Az egyik az, hogy míg Oroszország esetében Lenin mindig hangsúlyozta a forradalmi helyzet érlelődését, amikor Nyugat-Európáról beszélt, még a legviharosabb események, a belga általános sztrájk margóján sem szólt forradalmi helyzetről. Noha a Belga Munkáspárt vezetőit hibáztatta, amiért nem bíztak a tömegekben, nem foganatosítottak offenzív politikát — a forradalom elmaradását nem írta a számlájukra.

A lenini elemzéseknek ez egy másik leszűrhető tanulsága. Nagyon megbecsült minden elért sztrájkvívmányt, s távol állt tőle minden szektarianizmus, de a pillanatnyi eredményeken túl, ami igazán érdekelt, az volt, hogy a munkásság az adott országban mennyire válik osztálytudatossá, szocialistává, mikor lesz kész a szocialista forradalom megvívására, mikor alakulnak ki azok a bizonyos szubjektív feltételek, amelyekről elméleti síkon oly gyakran beszélt-írt, amikor elemezte a forradalmi helyzet kritériumait.

Ugyancsak ezekhez az írásokhoz még egy megjegyzést fűznénk. A kortörténetírás esetével állunk ismét szemben, de olyan sajátos formában, amikor a történetíró egyúttal politikai vezető is, amikor következtetései alapján nem egyszer azonnali gyakorlati következtetéseket is le kellett vonnia. S itt nemcsak az orosz fejlődésre gondolunk a „Mi a teendő”, az „Egy lépés előre” és „A két taktika” azonnali mozgalmi összefüggéseire a párt megteremtésében, vagy a forradalom idején alkalmazandó taktikára. Később ugyanez az összefüggés 1917-ben meg-

mutatkozik az „Állam és Forradalom”-nál, „A proletárforradalom katonai programja”-nál — minderre azonban itt nem térhetek ki, ezt az összefüggést a Zeitgeschichte és a gyakorlat között az orosz történelemben külön referátum vizsgálhatná. Ehelyütt a sort azzal egészítem csak ki, hogy a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodájának tagjaként Lenin egyfelől a baloldaliak (holland tribunisták) védelmében lépett fel, de másfelől a fent vázolt észrevételek alapján javasolta ő is, hogy a nem szocialista Munkáspártot vegyék fel az Internacionáléba, mert így remélte, hogy a Munkáspártnak az Internacionáléba való bevonása mégis elősegíti majd, hogy az angol tömegek a szocialista gondolatokkal közelebbről megismerkedjenek.

Végül még néhány észrevételt tennék Leninnek a nemzetközi munkásmozgalom 1870—1914 közötti történetéről adott elemzéseivel. Az egyik: részben éppen abból eredendően, hogy e kor nagyobb periódusában 1870—1905 között Lenin szerint is a nemzetközi munkásmozgalom súlypontja Németországban volt, ő is megkülönböztetett érdeklődéssel tanulmányozta a német munkásmozgalom eseményeit, történetét. Minderre lehetőséget nyújtott, hogy a német munkásmozgalom volt már Marx és Engels szerint is elméletileg a legérettebb, később a német szociáldemokrata mozgalom soraiból emelkedett ki egy sor olyan teoretikus és a szocialista mozgalom történetírója, akik írtak, forrástanyagot szolgáltatottak, s akiket Lenin nagy érdeklődéssel olvasott.

Történetírói munkásságánál külön figyelmet érdemlne az a momentum, hogy miként rajzolta meg egy-egy ember életútját, portréját. Itt most a Herzen, Tolsztoj cikkek mondanivalójától el is tekintenénk, de éppen a munkásmozgalom vonatkozásában feltétlenül megemlítendő, hogy Lenin nekrológ-cikkei milyen sok tanulságot rejtenek magukban. Érthető, hogy az oroszok mellett a nyugat- és közép-európai vezetők közül Lenin jobbára a baloldaliakról emlékezett meg, de az arányoknál mindjárt feltűnő, hogy milyen sok a német szociáldemokratákról szóló megemlékezés — ami az előbbiekből is következik (itt utalok a Bebel, Singer, Dietzgen nekrológokra).

A nekrológok mellett más személyes jellegű ismertetéseket és polemikus írásokat is megjelentetett Lenin, amelyekben Hyndmannal, Bernsteinnel, Kautskyval vagy éppen Luxemburggal vitakozott, s közben megelevenítette az egyes embereket, de az ország munkásmozgalmát is. Ezeket a személyi rálátásokat a kor egész történeti megvilágítása miatt is nagy haszonnal forgathatjuk. Módszertanilag némelyik nekrológ valósággal klasszikusnak tekinthető. Ilyen a Bebelről szóló, amelyben az ember és az egész német munkásmozgalom újabb történeti fejlődését néhány oldalba sűrítve adta meg, s a leglényegesebb mozzanatokot megvilágítva, a mozgalom történeti fejlődésének szakaszait is megjelölte. A nekrológoknak azonban egy másik vonásáról is érdemes megemlékezni. Lenin sem Bebelről, sem H. Quelchról egyetlen bíráló sort nem írt le, holott nyilvánvalóan voltak jogos kritikai észrevételei. Amikor azonban az orosz olvasóknak egész életművükről kellett néhány oldalon képet alkotnia, ezeket nem tartotta olyan fontosnak, hogy megemlékezzék róluk s azt emelte ki, hogy egész életükben milyen áldozatosan, töretlenül küzdöttek a szocializmusért. Mint a történeti irodalommal foglalkozók csak sajnálhatjuk, hogy Leninnek nem nyílt lehetősége arra, hogy a Marx-életrajzon kívül — amely szintén nem monográfiának, hanem lexikoncikknek készült — másokról is hosszabb életrajzokat írhasson. Sajnálhatjuk, mert így — mondjuk Bebel esetében — a rövid nekrológot összevethetnénk a hosszabb, az elemző és méltató sorok mellett kritikai megfigyeléseket tartalmazó írással.

A német munkásmozgalom bemutatásának kérdése tulajdonképpen több figyelmet is érdemelhet, nemcsak történeti fontossága, a különféle áramlatok világosabb eltérése, a számos elméleti munka megjelenése miatt, hanem azért is, mert ekkor és azóta is talán a legtöbb vita e tárgykörben zajlott le, még a bolsevik történeti irodalomban is. Úgy hiszem, közhelyre utalok, de azt a nyilvánvaló igazságot mégsem árt megemlíteni, hogy Lenin és Sztálin között éppen a német mozgalom megítélésében milyen jelentősek voltak az eltérések. Lenin és a német szociáldemokrata párt viszonyáról számos tanulmány jelent meg a bolsevik történeti folyóiratokban, tanulmánykötetekben. Ehelyütt pusztán azt kívánnám leszögezni, hogy míg Lenin jobbjára mindig Luxemburg, Liebknecht, Mehring és Zetkin érdemeit méltányolta, s ha vitatkozott is velük (főként Luxemburggal), akkor is ezeknek az érdemeknek elismerése mellett tette ezt, addig Sztálinnak a Proletárforradalom c. folyóirat szerkesztőinek írott 1930-as levelében az arányok megváltoznak s ő már inkább arról ír, hogy a baloldaliak mit vétettek, mit nem láttak meg. Sztálin vetette először szemükre, s ennek nyomán hosszabb időn át a történeti irodalomban is elterjedt az az észrevétel, hogy a német baloldaliak hibáztak, mert már 1914 előtt — a bolsevikok, vagy a bolgár tesznyákok példájára — nem váltak ki a szociáldemokrata pártból, nem teremtették meg saját pártjukat. Ennek a követelésnek azonban Lenin írásaiban — aki a reális helyzet mérlegeléséből, lehetőségeiből indult ki, nem pedig elméleti deduktív spekulációkból — nyoma sincs. Lenin a baloldaliaktól azt kívánta meg — amit meg is tettek —, hogy küzdjenek az opportunizmus ellen, s feltételezte, hogy ennek során a forradalmi és az opportunisták szárny között majd bekövetkezik a szakítás. Mindez azonban egészen más, mint már az adott pillanathoz elvárni, hogy a baloldaliak alkossák meg független pártjukat. Ez akkor voluntarista és szektás elzárkózásra vezető hiba lett volna. Lenin csak később, megváltozott viszonyok között az első világháború folyamán látta úgy, hogy erre a feltételek Németországban is megértek.

Ez az eltérés a lenini megközelítéstől annál feltűnőbb, mert nemcsak a Lenin 1914 előtti írásaitól való eltérést mutatta. Lenin 1920-ban a „Baloldaliság”-ban még egyszer visszatért ezekre a kérdésekre, és itt az 1917-ben már lezárt, befejezett korszaknak tekintett múltjáról írta a német párt egészéről: „a szociálforradalmárok a »baloldaliságot« abban látták, hogy vihogtak a német szociáldemokrácia nem nagy opportunisták vétkei.” Ami pedig a német szociáldemokrata párt baloldali szárnyát illeti, éppen azokat, akikről pár évvel Lenin halála után Sztálin oly rossz bizonyítványt állított ki, Lenin 1920-ban még így írt róluk: „Most, 1920-ban a háborús korszak és a háború utáni első évek minden gyalázatos összeomlása és válsága után, világosan látható, hogy az összes nyugati pártok közül éppen a német forradalmi szociáldemokrácia volt az, amely a legjobb vezéreket adta s amely a többenél hamarabb állt talpra, gyógyult meg és erősödött meg. Ez látható úgy a spartakisták pártján, mint a Németországi Független Szociáldemokrata Párt baloldali proletár szárnyán.” Ezt szintén nem mindig hangsúlyozta történetírásunk.

A II. Internacionálé korszaka orosz munkásmozgalmának történeténél teljesen kézenfekvő, hogy mindenekelőtt Lenin írásaihoz kell nyúlni, méghozzá kettős minőségben, hiszen ezek egyfelől maguk is feldolgozások, de egyúttal a mozgalom dokumentumai is. Ezekre újra már nem szeretnék itt visszatérni. A Zeitgeschichte írásoktól azonban az orosz mozgalom esetében is szükségesnek látszik megkülönböztetni a későbbi visszapillantásokat, amelyek közül kiemelkedik a „Baloldaliság” első négy fejezete. Ismeretes, hogy Lenin itt újra meg-

adta a forradalmi mozgalom, valamint a szovjetek fejlődésének periodizációját, hosszabb távlatban foglalkozott a bolsevikok és a parlament, a szakszervezetek kapcsolatával, s ugyancsak történeti folyamatában vizsgálta a bolsevikok álláspontját a kompromisszumok megkötésével szemben, visszautasítva a szektás és leegyszerűsítő megközelítéseket, amelyek a kompromisszumokat a feltételektől függetlenül elvetik.

Az ismertebb összefüggések felidézése mellett ezen írás alapján szeretnék néhány olyan témakört is megjelölni, amely tudomásom szerint a mai napig a marxista történetírás tartozása. Ilyen az anarchista mozgalom, illetőleg a szociálforradalmár (eszer) párt történetének feldolgozása. E vonatkozásban megint Lenint idézem a „Baloldaliság” alapján. Lenin utal Oroszország kispolgári jellegére, s ezzel szemben hangsúlyozza, hogy az objektív feltételek ellenére „az anarchizmusnak a két forradalom (1905 és 1917) idején és ezeknek a forradalmaknak előkészítése során aránylag elenyésző befolyása volt”. Itt két mozzanatot is érdemes aláhúzni. Az egyiket Lenin maga megtette a szembeállításal. A másikat viszont jobban hangsúlyoznám, mégpedig az „aránylag” szó kiemelésével. Ez az „aránylag” ugyanis a történeti körképekben, mint már mondtam, a semmire redukálódott. (Holott a kérdés Lenin figyelmét nem kerülte el, s éppen történeti távlatban vizsgálva a fejlődésmenetet, jelezte, hogy az anarchizmus az 1870-es években még sokkal nagyobb szerepet játszott az országban.) Ugyanitt egy vonatkozásban, a bolsevikok és az eszerek eszmei eltérésének szemszögéből, szól a szociálforradalmárok pártjáról is, de az írás körülhatárolt tematikája korlátozta, hogy e párról több szempontú összértékelést is nyújtson.

Itt visszatérnék arra, amit a szervezetőben abszurd, laboratóriumi vizsgálati módszerként felvettem: a történetíró és a tevékeny alkotó ember kettéválasztására. Úgy érzem, egy helyütt Lenin maga nyújt lehetőséget ennek alkalmazására. Arra gondolok, ahol a „Baloldaliságban”, egy lezárt korszakra visszatekintve a párt (vagyis részint saját) elkövetett taktikai hibáiról emlékezik meg. E vonatkozásban érdemes idéznünk Lenin nevezetes általánosított megjegyzését a hasonló természetű politikai hibákhoz: „A politikára és pártokra — megfelelő változásokkal — ráállik az, ami az egyes emberekre áll. Nem az az okos, aki nem követ el hibát. Ilyen emberek nincsenek és nem is lehetnek. Az az okos, aki a nem nagyon lényeges hibákat könnyen és gyorsan jóvá tudja tenni.” A politikai vezérfonalnak szánt kijelentést ő nemcsak politikusként, hanem történetíróként is alkalmazta: „Hiba, bár nem nagy és könnyen jóvátehető hiba volt már az is, hogy a bolsevikok 1906-ban bojkottálták a dumát. Igen komoly és nehezen jóvátehető hiba volt a bojkott 1907-ben, 1908-ban és a következő években, amikor egyrészt nem lehetett azt várni, hogy a forradalmi hullám igen gyorsan fellendül és felkelésbe csap át, és amikor, másrészt a felújuló polgári monarchia egész történeti helyzete szükségessé tette a legális és illegális munka összekapcsolását.”

Lenin történeti perspektívában helyesbített ilyen hibákat. Politikusként és Zeitgeschichte-történetíróként ugyanezt megtette az 1920-as évekre vonatkozóan is, mind az orosz, mind a nemzetközi munkásmozgalom vonalán. Sajnos, a következő „történetileg lezárt” korszak végét alig érthette meg. S mi Magyarországon szintén csak sajnálhatjuk, hogy munkásságának kritikai feldolgozását hasonló okból Molnár Erik sem tudta már terve szerint elvégezni. E feladat, csakúgy mint azoknak a fehér foltoknak az eltüntetése, amelyeket Lenin csak megjelölt vagy amelyeknek csak legfontosabb vonásait festette fel — a későbbi nemzedékekre, a túlélőkre, mireánk maradt.